

Locucións e colocacións: algunhas causas da coaparición dos seus formantes

Juan A. Martínez López e Gunn Aarli¹

Norges Handelshøyskole – Forsiden (NHH) - Universitetet i Bergen

Neste estudo tratamos de constatar que tanto na maioría das locucións coma nun grupo das consideradas colocacións está subxacente un proceso metafórico, aínda que de diferente natureza.

Un grupo de expresións entre as chamadas colocacións e locucións é o das construcións con pouca complexidade estrutural onde non queda especialmente claro o nivel de abstracción ou metaforización, polo que se adoitan atopar tanto en repertorios locucionais como colocacionais.

Palabras clave: locución, colocación, polilexicalidade, metaforización.

In this paper we will try to demonstrate that both in most idioms and in a group of the so-called collocations underlies a metaphoric process, but of a different nature.

A group of expressions between idioms and collocations is that of constructions with little structural complexity not showing clearly the abstraction or the metaphorical level – that is the reason why they are usually included both in idioms and collocations collections.

Keywords: idiom, collocation, multilexical unit, metaphoric process.

1. Introducción

Durante as catro últimas décadas foise perfilando unha nova rama dentro da Lingüística moderna, cuxo obxecto de estudo son as expresións fixas ou unidades fraseolóxicas. Hai que resaltar, emporiso, que dende moito antes eruditos e lingüistas xa constataran a existencia de certos conglomerados de palabras que non só se resisten a acatar en maior ou menor medida as regras máis elementais da gramática, coma a flexión ou a combinación duns elementos con outros, senón que, ademais, ditas estruturas son capaces de proxectar un significado de conxunto non coincidente, polo xeral, cos compoñentes léxicos que as forman. Cómpre salientar, porén, que o interese por estas

¹ Tradución de Nerea Aguiar García.

unidades da lingua non pasou de observacións máis ou menos pintorescas de carácter intuitivo, carentes dun marco teórico o metodolóxico, o que non foi atranco para que se levasen a cabo recompilacións de certa importancia ².

Ben entrada a segunda parte do pasado século, novos enfoques no estudo da lingua como a lingüística textual ou todo o relacionado coa oralidade propiciaron un estudo máis detallado de determinadas combinacións sintácticas que se caracterizan por presentar unha certa fixación estrutural e sentido figurado en moitos dos casos.

A chamada fixación estrutural, a pesar de ser unha característica fundamental, non representa unha propiedade absoluta no conxunto das unidades fraseolóxicas; máis ben pode dicirse que se trata dun certo grao de estabilidade formal que varía dende a combinatoria libre ata as formadas por unha estrutura inamobile (petrificada), pasando por un *continuum* ou abano de fenómenos intermedios ou de transición (Weinreich 1966; Fraser 1970; Makkai 1972: 117-87; Thun 1978; Zuluaga 1980: 95-13; Mendivil 1991; Ruiz Gurillo 1997: 45-72; García Page 2000 etc.). O propio Zuluaga ³ fala deste asunto nos seguintes termos:

Los rasgos formales y semánticos de las E. F. no se explican mediante las reglas que rigen la combinación libre de los elementos del discurso (técnica del discurso); y ello no tanto porque pueden presentar 'anomalías' sintácticas o semánticas, 'defectividades transformacionales' o elementos únicos gramaticales o léxicos, sino, ante todo, porque son fijas. Es decir, la estabilidad o petrificación ("Starrheit") o congelación ("frozenness") se presenta como el rasgo formal constitutivo de dichas combinaciones y justifica el nombre de E. F. o unidades de texto repetido.

Agora ben, a Fraseoloxía española, que nos seus estadios iniciais se debate no ámbito terminolóxico entre modismos, locucións ou expresións fixas (o fixadas) -por entender a fixación coma característica fundamental- acaba rendíndose ao empuxe da lingüística anglosaxona e adoptando "expresión idiomática" (do inglés *idioms*) como sinónimo de expresión fixa e, recoñecendo -aínda que sexa de xeito tácito- que o sentido figurado (idomaticidade) é outra das características fundamentais das unidades que deben estudarse no marco fraseolóxico.

Hai que indicar que a maioría dos estudos fraseolóxicos no ámbito da lingua española coinciden en sinalar a fixación estrutural dos fraseoloxismos como o trazo fundamental e excluínste; é dicir, a falta dun certo grao de fixación na estrutura impide que un ente

² No ámbito do español contamos dende o século XVII con traballos lexicográficos nos que a fraseoloxía xoga un papel preponderante, incluso ás veces no traballo de repertorización circunscríbese só a elas. A este respecto temos que sinalar a obra de Gonzalo Correas *Vocabulario de refranes y frases proverbiales y otras fórmulas comunes de la lengua castellana en que van todos los impresos antes y otra gran copia* ou o primeiro dicionario da RAE *Diccionario de la lengua castellana en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las phrases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras formas convenientes al uso de la lengua.*

³ Op. Cit., p. 226

lingüístico sexa denominado unidade fraseolóxica. Por outra banda, e como propiedade supletoria, téndese a sinalar a idiomaticidade, sabendo que non son poucas as unidades que, consideradas pola inmensa maioría expresións fixas, carecen de dito trazo: *común y corriente, fruncir el ceño* etc.

Cómpre engadir, chegado este punto, que para a lingüística anglosaxona e gran parte da europea o arranque dos estudos fraseolóxicos fundaméntase en primeira instancia na chamada “idiomaticidade” (sentido figurado das estruturas), mentres que a fixación da estrutura se considera como o soporte formal necesario que dá fundamento ao significado non compoñencial.

Debido -ao noso xuízo- ao cruce de dous feitos: por unha banda, a erupción repentina do estudo dos conglomerados lingüísticos afectado en certa medida polos dous trazos considerados (fixación e idiomaticidade); e por outro a notable influencia da lingüística estranxeira -non sempre ben comprendida, particularmente no que se refire ás cuestións de terminoloxía-, nin o obxecto de estudo quedou nitidamente precisado, nin a terminoloxía ao respecto é plenamente satisfactoria para facer referencia ás peculiaridades conceptuais dos diferentes grupos que se pretende abranguer.

Dados os precedentes aos que acabamos de facer referencia, non chama excesivamente a atención que os lingüistas no ámbito da lingua española foran tomando diferentes posicións -enfrentadas nalgúns casos- á hora de incluír ou non no grupo de unidades fraseolóxicas aquelas que, tendo en conta a definición tan laxa coa que se traballa en Fraseoloxía, están ao límite dos trazos cos que se pretende limitar o marco de traballo. Un destes grupos aos que nos estamos a referir é o das entidades pluriverbais, cuxa fixación é discutible, no sentido de que seus elementos son combinables con outras unidades co sentido que lle é propio: *entablar amistad, escanciar vino*; un segundo grupo fórmano aqueles que carecen de sentido figurado: *doblarse de dolor, mearse de risa* e un terceiro grupo formado por entidades portadoras de elementos únicos (palabras idiomáticas) de discutible posicionamento canto ao seu sentido figurado: *error garrafal, de bruces, hacer el paripé, a hurtadillas* etc.

Moitos destes entrecruzamentos pluriverbais aos que estamos aludindo entran dentro do marco das chamadas colocacións, ás que nos referiremos unhas liñas máis abaixo. Ditas colocacións, volvendo ao anterior, son consideradas por algúns lingüistas como elementos fraseolóxicos, xa que a frecuente coaparición dos seus membros se asemella á fixación da estrutura do grupo central das expresións fixas (Corpas Pastor 1996/2001). Outros consideran que tales combinacións non poden encadrarse baixo a rúbrica de unidade fraseolóxica, pois ditas formacións son froito de restricións combinatorias propiciadas pola semántica interna dun ou varios dos seus compoñentes (Alonso Ramos 1994/1995; Bosque 2001).

Como engadido á polémica xa asentada poderíase dicir que tanto a fixación estrutural coma a idiomaticidade non son conceptos absolutos, senón que poden afectarlles de xeito moi diferente aos citados conglomerados pluriverbais e, ademais, ambas as propiedades poden afectar ou non á totalidade dos membros da composición, co que o asunto se complica aínda máis.

Para continuarmos, imos establecer os diferentes enfoques dende onde se intentou abordar estes particulares entrecruzamentos sintácticos, para continuar con algúns apuntamentos que poderían ser útiles para deitar algo de luz sobre estes problemas.

2. Outros enfoques

Paralelamente á liña de investigación enmarcada na Fraseoloxía, dende a década de 1980 véñense producindo unha converxencia con certos estudos lingüísticos que, malia estaren orixinados en postulados ben diferentes, manteñen un certo denominador común: o seu obxecto de estudo son os “conglomerados léxicos” que se reproducen no discurso con maior frecuencia do previsible nas regras de combinación que lle dan forma á linguaxe. Ditos enfoques teñen o seu antecedente en postulados diferentes, coma tal: por unha banda, a frecuente coaparición de elementos no decurso, produto da particular relación semántica das palabras que integran o ente en cuestión (*perro-ladrazo; caballo-bayo*). Por outra banda, a frecuente coaparición na correlación sintáctica de vocábulos alicerzada agora en metaforizacións máis ou menos artificiosas que terminan por imporse entre os falantes por precisaren conceptos en gran medida abstractos: *acariciar una idea, llorar amargamente*. As dúas ideas sinaladas responden *grosso modo* a dous conceptos que representan xa unha certa tradición: as solidariedades léxicas e as colocacións.

2.1. Solidariedades léxicas

A noción de solidariedade léxica ten moito que ver coa semántica interna das palabras, pois é dita relación a que desencadea as restricións combinatorias, cuxo máis visible expoñente no decurso sintáctico é a alta frecuencia de coaparición. Coseriu (1986: 148) define solidariedade léxica como:

[...] *determinación semántica de una palabra por medio de una clase, un archilexema o un lexema, precisamente, en el sentido de que una clase determinada, un determinado archilexema o un determinado lexema funciona como rasgo distintivo de la palabra considerada.*

Para este autor, dita relación de solidariedade prodúcese cando un determinado lexema implica a existencia doutro; dito doutro xeito, o lexema determinado mantén trazos distintivos que obrigan no decurso á existencia do lexema determinante. Así, *relinchar* carece de sentido fóra da combinación con *caballo*. Agora ben, a relación entre determinante e determinado pode variar enormemente en virtude da importancia do compoñente semántico común; de feito, mentres *fruncir* practicamente presupón *ceño*, *taladrar* permite unha maior capacidade combinatoria, xa que inda que presupón *árbol* son moitos os lexemas cos que pode combinar: *manzano, pino, bosque* etc. Cómpre sinalar a este respecto que conforme se amplían as posibilidades combinatorias, diminúe a frecuencia de coaparición dunha determinada combinación. Dita solidariedade entre termos é ás veces tan marcada que chegou a solaparse na práctica coa fixación estrutural propia das expresións fixas⁴.

⁴ Véxase a este respecto o traballo de García-Page 1990b.

Tales implicacións semánticas poden estar motivadas tanto no comportamento da mesma natureza (*gato-maullar*), como en restricións artificiais creadas na propia linguaxe (*anclas-levar*).

2.2. As colocacións

Como sinala Corpas Pastor (1996: 53), o termo colocación introduciuse recentemente, na década de 1980, na filoloxía española. A súa orixe, *collocation*, foi cuñada por J. R. Firth, quen a utilizou no seu *Papers of Linguistics* (1939-1951) como concepto básico para desenvolver a súa teoría xeral do significado⁵. Malia Firth utilizar o termo *colocación* para referirse a un dos varios niveis de análise sobre os que orbita o significado léxico, e tamén para facer referencia á coaparición de unidades léxicas, nunca chegou a definir explicitamente o que entendía por dito termo. Foron posteriormente os seus colaboradores, os neofirthianos da escola sistémica británica, os que reelaboraron a noción de colocación. Nun principio, as investigacións centráronse no ámbito formal e foron de carácter puramente estatístico. Neste sentido, foi M. A. Halliday (1966) quen chegou a definir “colocación” coma a asociación sintagmática de unidades léxicas baseada no índice de frecuencia de coaparición estatística, na que era irrelevante a categoría gramatical de ditas palabras. Tamén J. M. Sinclair (1966) estudou a coaparición lineal de palabras coa axuda de córpora extensos, á marxe de consideracións semánticas ou sintácticas, de modo coherente cos postulados que xa expuxera Firth.

A teoría colocacional recibiu importantes contribucións dende o campo da lexicografía, posto que esta disciplina permite no plano didáctico -e concretamente na L2- establecer os criterios de restrición combinatoria (semántica ou sintáctica) que fundamentan a noción de colocación. De entre estes estudos cabe destacar os de Cowie (1978/1981/1984), quen penetra nos diferentes graos de restrición que afectan os grupos colocacionais e nos problemas que estes grupos presentan dende a vertente da lexicografía pedagóxica. Con este enfoque lexicográfico, Benson (1985) e Benson *et al.* (1986a/1986b) establecen dous tipos de colocacións en función de que teñan dúas palabras léxicas ou unha palabra léxica e outra gramatical. O equivalente español deste segundo grupo representarían aqueles verbos formados con preposición. En xeral, pode dicirse que os estudos dedicados á semántica das colocacións tratan de poñer de relevo que son as relacións dos significados as que propician que os formantes aparezan xuntos máis frecuentemente do que o fan con outros elementos do discurso.

No que atinxe ao ámbito español, o termo colocación aparece hai poucas décadas nalgúns dicionarios de lingüística traducidos (G. Mounin 1974 e J. Dubois *et al.* 1979), nos que se sinala que con el se denota tanto un método para descubrir o significado como a coaparición sistemática de unidades léxicas. Non obstante, non foi ata a aparición da obra de A. Downing (1982) sobre as relacións sintagmáticas en inglés, cando se presentan os fundamentos da teoría colocacional de xeito preciso, mediante un estudo contrastivo inglés-español. A partir desa data o termo xeneralízase para facer

⁵ Porén, Alonso Ramos (1994/1995) e (2002: 67) dá a entender, baseándose no comentario doutros autores, que o termo foi cuñado por H. E. Palmer.

referencia a: 1.- Un tipo de significado lexemático. 2.- A coaparición de palabras. Estas dúas acepcións do mesmo termo non poden verse como fenómenos independentes; máis ben ten que tomarse o segundo, polo xeral aínda que non sempre, como unha consecuencia do primeiro.

Ata hai pouco a lexicografía mostrou moi pouco interese nas colocacións se cadra por se trataren de construcións cuxos compoñentes teñen significado independente e nos que a norma de uso foi a que xeneralizou a súa combinación, á vez que restrinxía en maior ou menor grao a súa combinación con outros elementos do discurso. Non obstante, si se tivo en conta, en xeral, dita especialización combinatoria. Por exemplo, na entrada “garrafal” é xeral facer referencia a “error”, case a única palabra coa que combina no discurso. Noutros casos, a colocación queda máis difuminada por se abriren as posibilidades combinatorias: “entablar” (*amistad, guerra, batalla, relación* etc.). A dificultade neste caso céntrase en ata onde chegar, pois estas colocacións forman un *continuum* que vai dende a combinación en exclusiva ata practicamente a libre combinación. Dende o punto de vista semántico son sintagmas bastante transparentes. Non obstante, a este aspecto referirémonos máis profundamente na parte dedicada á análise.

Como queda probado, as colocacións como tales son froito de meticulosas análises de frecuencia de coaparición de certas combinacións, que se viron xustificadas á luz dos avances da semántica ao longo do século XX (no sentido de que a semántica interna das palabras predeterminaba relacións sintácticas e por tanto a combinación de vocábulos).

Alén de falarmos en qué medida as construcións do tipo que estamos a ver pertencen ou deben estudarse na fraseoloxía, o noso obxectivo vai centrarse nas causas que propician que instintivamente creamos ter consciencia de que estamos perante un grupo de palabras que forman unha unidade ou, dito noutras palabras, que a relación entre os seus termos presenta calidades das que carece a linguaxe composicional máis extrema.

3. A fixación e a proxección semántica

Xa se dixo que as locucións son normalmente sintagmas oracionais dende o punto de vista formal e unidades léxicas dende unha perspectiva semántica. Este tipo de unidades pluriverbais cobre a totalidade das categorías léxicas (a excepción da que correspondería ao artigo), así temos que os equivalentes semánticos a un substantivo son as locucións substantivas: *cabeza de turco, año de la polca, mosquita muerta* etc.; verbais: *vivir del cuento, cantar las cuarenta, estar pez* etc.; adverbiais: *de higos a brevas, cuando las ranas crien pelo, gota a gota* etc.

En todas elas chama a atención o sentido figurado, relativamente transparente nunhas e completamente opaco noutras. En certos casos, dito sentido figurado non é global na estrutura, senón nunha parte dela: *vivir del cuento, año de la polca*, e mesmo, aínda que é máis discutible o de *estar pez*. O que si parece estar claro é que a proxección metafórica que faculta o cambio de significado está baseada en similitudes de diverso tipo que superan -como agora veremos- o proceso de abstracción connatural na

linguaxe. Por outra banda, o proceso metafórico nos casos vistos e do tipo sinalado ten que afectar como mínimo a dúas palabras da expresión.

De xeito diferente ao xa mencionado, os estudosos sobre este asunto definiron as colocacións como sintagmas, ao non poder atribuírlles a estas o significado de conxunto, polo menos no sentido das anteriores. Así, ao trataren a taxonomía das colocacións, o máis común é facer referencia ás categorías e funcións dos integrantes: substantivo (sux.) + verbo: *zarpar un barco*, *correr un rumor*; verbo + substantivo (obx.): *zanjar una discusión*, *conciliar el sueño*; adxectivo + substantivo: *enemigo acérrimo*, *error garrafal*, *ignorancia supina*; verbo + adverbio: *negar rotundamente*, *rechazar categóricamente* etc.; adxectivo + adverbio: *radicalmente opuesto*, *profundamente dormido*, *estrechamente ligado* etc. A diferenza fundamental entre un grupo e outro subxace nos diferentes mecanismos para conformar os significados.

Unha rápida ollada aos exemplos cos que ilustramos, sen ánimo de exhaustividade, a variada tipoloxía pon de manifesto un primeiro feito relevante: a ligazón dos termos sinalados responde a diferente natureza, malia que a lingüística os considere baixo a mesma rúbrica. Así, un primeiro grupo presenta un certo grao de metaforización, que os achega ás locucións, se ben dita metaforización afecta a unha única palabra e ao mecanismo utilizado tradicionalmente polas linguas para facer referencia ás abstraccións partindo de vocábulos xa existentes para conceptualizar feitos ou obxectos físicos ou de natureza máis primaria⁶. De feito en *correr un rumor* o rechamante está en que é *correr* o verbo elixido para a expresión abstracta; é dicir, do *correr* de movemento físico cara a *correr* co significado de “expandir” ou “ampliarse” aplicado a *murmurio*. En teoría a lingua dispuña outras posibilidades coma **agrandar el rumor*, **mover el rumor* etc., ou, mesmo, puido crear un novo termo para este contido abstracto; porén, foi *correr* o termo que triunfou⁷. Do mesmo xeito poderían explicarse outros moitos como *entablar una conversación* ou *zanjar una discusión*.

Pódese sinalar que dita transposición cognitiva ou metaforización cara a unha noción máis abstracta do termo ten que estar suxeita, como toda metáfora, a algún tipo de motivación. Dita ampliación de significado, seguindo o natural desenvolvemento diacrónico dunha lingua, prodúcese nun momento determinado por un individuo ata que se xeneraliza na comunidade de fala. A distancia entre o significado recto e figurado do termo pode variar dende unha pequena ou leve proxección semántica ata

⁶ Lyons (1989: 248) fai referencia a este aspecto ao sinalar en relación con algúns verbos que foron ampliando o seu significado que “...consiste en ilustrar lo que Porzig entiendo por extensión a partir de un significado altamente específico hacia otro posterior más general. Los principios que promueven las ampliaciones de este tipo -generalización y abstracción- han sido hace mucho tiempo reconocidos por la semántica diacrónica (cf. Breal 1897) y los análisis tradicionales de la metáfora, de una parte, y por los estudios sobre la adquisición de la lengua, por otra”.

⁷ Nótese que unha das maiores dificultades dos estranxeiros, xunto ás expresións fixas e os usos preposicionais, é este tipo de unidades. Porén, a explicación para todos estes feitos é a mesma: o léxico das diferentes linguas, polo menos no que atinxe ás indoeuropeas, presenta fortes equivalencias en todo o relativo a fenómenos físicos ou de gran concreción: *traballar*, *ler*, *casa*, *río* etc.; o problema respecto das equivalencias preséntase nos procesos de abstracción ou metaforización, pois aquí cada lingua compórtase, polas razóns que sexan, de xeito peculiar.

casos nos que a distancia entre un e outro significado fan moi difícil ou imposible establecer a súa relación⁸. Así, pode dicirse que o proceso de metaforización é leve entre *estallar una bomba* e *estallar un conflicto*; de grao medio entre *entablar las vigas de la casa* e *entablar una hermosa amistad*; e vólvese practicamente opaca en *ignorancia supina*, *comer opíparamente* ou *enemigo acérrimo*.

Non é difícil notar que algúns dos exemplos sinalados anteriormente presentan certas dificultades para ser explicados co proceso de abstracción xa sinalado, polo que nos referiremos a eles no seguinte epígrafe.

Un terceiro tipo de sintagmas é o que responde á solidariedade léxica. Cómpre lembrar que as solidariedades léxicas cobren unha parte das chamadas colocacións, no sentido de que un termo -o determinante- mantén entre os seus trazos distintivos algúns dos trazos esenciais do outro -o determinado. Así, o termo *zarpar* determina ‘medios de transporte marítimo’ como *barco* ou *flota*; non así ao contrario. Do mesmo xeito cabería tratar relacións como *caballo-bayo*, *ladrar-perro*, *asestar-golpe* o *fruncir-ceño*. A interrelación de trazos do termo determinante é tan complexa cara ao determinado que na práctica impide o seu uso noutro contexto. Cabe sinalar que dita implicación de trazos esenciais dun termo noutro supón dous aspectos complementarios: por unha banda, faculta unha maior concreción e exactitude na comunicación; pola outra, dificulta as posibilidades de combinación dos lexemas determinantes.

Como se observa, o presente grupo presenta poucas similitudes coas denominadas locucións, máis alá da tendencia dos termos a aparecer xuntos; é dicir, non presentan sentido figurado nin parece haber fixación en tanto os termos permiten a súa total adaptación ao decurso sintáctico. Con respecto ao segundo grupo dos expostos, cómpre salientar que as solidariedades léxicas presentan un certo grao de conexión cun dos subtipos que imos sinalar. De certo, pouca conexión vemos coas ligazóns que poderíamos chamar “naturais”, é dicir, as impostas polo mundo exterior: *perro-ladRAR* ou *león-rugir*. Emporiso, outros casos nos que se observa maior artificialidade á hora de constituir o proceso de selección para xerar a abstracción, como son *zarpar-barco* e *asestar-golpe*, presentan maior dificultade para a súa explicación e un acercamento ao grupo anterior. Agora ben, malia ser certo que hoxe en día *zarpar* nos parece totalmente opaco -en relación co significado de “saír” (un barco)-, cabería preguntarse se sempre foi así ou se a súa opacidade é froito da historia do termo, da súa propia diacronía. A solución a esta cuestión acláranola o DUE, cando se afirma o seguinte respecto de *zarpar*: “(Del it. ant. “sarpare”, antes “serpare” y hoy “selpare”, quizá de “serpe”, espacio en la proa del barco donde se deposita el ancla al llevarla, así llamado por unos maderos de forma semejante a la de la serpiente que lo limitaban...)” . Con dita información o proceso de abstracción é moito máis transparente; porén, a medida que se volve opaco debido á evolución da propia lingua ou á perda, por outras causas,

⁸ A motivación pode facerse plenamente opaca se temos en conta a evolución da propia lingua; así nun estadio inicial sería comprensible e o paso do tempo iría aumentando a súa opacidade. Por outra banda, poden influír en dito proceso factores moi localizados ou situacionais que xustifican a súa aparición, mais que esquecida a situación concreta fan opaca a transposición semántica.

da conexión entre os sentidos, dita especialización semántica vai enguedellando os significados ata aparecer ante os nosos ollos como mera solidariedade léxica.

4. Colocacións: restricións semánticas e cambios morfosintácticos

Referímonos xa a algúns dos mecanismos que dan fundamento a diferentes grupos, que a lingüística vén definindo como locucións e colocacións. Estes fundamentos circunscíbímolos ata agora as proxeccións semánticas ou metaforizacións, se ben de diferente natureza. Porén, podemos adiantar outras causas de carácter formal, aínda que non faltan os casos en que se mesturan trazos semánticos e formais que dificultan a súa observación e impiden ver con nitidez a causa que orixina o alto índice de coaparición de determinados vocábulos.

Unha vez que se produciu e xeneralizou o novo significado dun termo, en virtude da citada metaforización (ou sentido figurado) como proxección do sentido literal que facultan a dito vocábulo para ser utilizado en diferentes contextos, ambos os sentidos (e o que é o mesmo, as súas combinacións) poden seguir procesos gramaticais moi diferentes. Sen ánimo de ser exhaustivos, imos sinalar algúns aspectos de carácter morfosintáctico que xustifican que ditas formacións se inclúsen entre as chamadas colocacións en virtude da coaparición dos seus formantes. Dita ampliación metafórica proxéctase sobre un vocábulo, o que xera un uso con el e cos seus correspondentes noutras categorías léxicas⁹, feito que termina xerando unha especie de petrificación ou asociación, que o invalida para outros usos¹⁰. Vexamos, a este respecto, algúns casos:

1. Creación dunha peculiar estrutura sintáctica, e con ela o sentido do verbo: *conciliar el sueño*.
2. Modificación da voz dun verbo (uso medio dun verbo activo): *declararse un incendio*.
3. Especialización dunha das posibilidades categoriais dunha palabra: *llorar amargamente*.
4. Supervivencia de só un dos membros do paradigma léxico dunha palabra (o que facilita a súa especialización): *problema acuciante*.
5. Entrada de dialectalismos na linguaxe xeral, cuxo significado xenuíno por parte dos falantes facilita a súa especialización: *error garrafal*.

O primeiro caso dos expostos amósanos unha estrutura sintáctica peculiar, pouco produtiva e portadora dun novo significado. No seu sentido non colocacional, o suxeito

⁹ Halliday (1966: 151) fixo referencia ás relacións paradigmáticas das colocacións e advertiu da existencia de series léxicas formadas por vocábulos que presentan o mesmo grao colocacional, con estruturas moi heteroxéneas dende o punto de vista formal: así dá exemplos como *...argued strongly, the strength of his argument, his argument was strengthened* etc. Isto é: *argumentou contundentemente, a contundencia do seu argumento, o seu argumento foi contundente*.

¹⁰ É nesta proxección semántica, dirixida nun sentido e non noutro (p. ex. *profundamente dormido*, pero non **profundamente chamado*) cara a nocións psíquicas ou abstractas onde subxace a dificultade dos estranxeiros para acadaren o uso figurado de moitos vocábulos e concretamente de moitas colocacións.

de *conciliar* ten que ser sempre un ser animado e o obxecto directo ten que estar necesariamente en plural. Así, podemos dicir *¿si ellos concilian el trabajo y las obligaciones del hogar, por que tú no?* O sentido aquí de *conciliar* equivale a ‘combinar satisfactoriamente’. Polo contrario, a estrutura colocacional permite un único obxecto directo, *el sueño*, á vez que o verbo proxecta un novo sentido ‘inducir, facer que se produza’. En consecuencia, en tales casos a colocación xustifícase nunha estrutura particular que á vez modula un novo significado no verbo, e que establece un patrón combinatorio moi limitado, se non único.

Mediante o segundo caso facemos referencia a outra peculiar estrutura, non existente fóra da esfera colocacional. No sentido recto (ou regularizado) o verbo *declarar* ten que portar un suxeito animado, e é susceptible de uso tanto intransitivo coma transitivo: *mañana tengo que ir a declarar / si no declaras tu deseo de ir, nadie te invitará*¹¹. Existe, ademais, un uso pronominalizado de dito verbo, cuxo suxieto debe ser necesariamente un ser animado. Neste caso co sentido de ‘manifestar o namorado o seu amor á persoa amada pedíndolle relacións’¹²: *Luís declaró su amor a María = Luís se declaró a María*. Pero á marxe destas construcións, moitas das cales habería tamén que considerar colocacións, a presentada anteriormente exhibe unha particularidade especial: dito verbo pronominalizado (con valor medio) esixe un suxeito inanimado: *se ha declarado un incendio, se ha declarado una fuerte polémica*, feito que establece unha diferenza cualitativa que marca de maneira nidia que estamos ante unha colocación.

O terceiro caso, a colocación *llorar amargamente*, presenta outra particularidade digna de salientar. Está claro que *amargamente* forma parte do paradigma amargar-amargo; porén, esta forma regular do paradigma quedou hoxe recluída a usos colocacionais moi reducidos como *llorar amargamente* ou *dolerse amargamente*, e foi a forma adverbial curta a que se impuxo no uso regularizado: *el té sabía amargo -*el té sabía amargamente*. Ademais -como xa vimos dicindo-, ao desuso de dita forma (que a deixa recluída ao ámbito combinatorio antedito), habería que engadir o proceso sufrido por *amargamente* dende a súa noción física, relacionada co sentido do gusto, cara ao seu sentido máis abstracto que enlaza co de ‘sentimento desagradable’ no ámbito espiritual da persoa.

Con respecto ao cuarto enunciado, *problema acuciante*, o segundo membro é o participio de presente de acuciar: “(Del lat.**acutiare*, de *acutus*, agudo) tr. Estimular, dar prisa. 2. Impulsar a una persona a ejecutar una acción; incitar, instigar. 3. Inquietar, desazonar. 4. p. us. Desear con vehemencia. 5. ant. Cuidar con diligencia”¹³. Entón, que é o que fai que *problema acuciante* sexa colocación e, por exemplo, *problema estresante* non sexa considerada como tal? Ao noso xuízo, nos casos deste tipo parece claro que o proceso de xestación dalgunhas colocacións está íntimamente relacionado

¹¹ Deixamos á marxe outro tipo de construcións con este verbo que, aínda relacionadas, non implican unha modificación na estrutura morfosintáctica: *declarar la guerra / una tregua / un armisticio; declarar un producto* (ao pasar unha alfándega).

¹² DRAE (1992: *declarar*, acep. 7).

¹³ DRAE (1992).

coa supervivencia dos formantes do seu paradigma léxico. Ao que o paradigma vai desaparecendo, xa sexa porque outros vocábulos absorben o seu significado ou por outras causas, a forma que sobrevive fíxase en certos usos á vez que se vai especializando semanticamente con eles. O caso que nos ocupa parece ser un bo exemplo de proceso en marcha, aínda que xa avanzado. Así, o feito de que o verbo *acuciar*, xunto co seu correspondente paradigma, case desaparecera na práctica da linguaxe oral motivou o sentimento de estrañeza que fai que moitos falantes nativos, e máis aínda os estranxeiros, o perciban case como unha palabra “idiomática”¹⁴. Poderíase engadir que, en paralelo con ese movemento no conxunto do paradigma pola exclusión de *acuciar*, foise producindo un leve desprazamento semántico causado pola estreita relación entre “acuciante” e os poucos vocábulos cos que combina: *problema acuciante* ou *situación acuciante*. Con respecto ao leve proceso semántico ao que nos referimos, este parece estar na distancia semántica entre “ter présa” por unha banda e “esixir unha rápida solución”; diferenza máis que todo de matiz. Este cambio de matiz, debido á combinación reiterada dun elemento con outro, pode, unha vez desaparecida na práctica a súa ancoraxe semántica cos demais membros do paradigma, ser interpretado, coma un intercambio de lexemas dende o que se xustifican as aludidas solidariedades léxicas.

Por último, imos comentar o caso do *error garrafal*, no que se expón un caso especial que está entre as colocacións e as locucións. En dita combinación, ao igual ca noutras moitas colocacións, hai un vocábulo que se mantén no seu sentido “recto” -*error*- e outro que presenta unha certa anomalía. En efecto, a primeira vista e para o común dos falantes, o vocábulo “garrafal” non ten máis significado do que se deduce da combinación *error garrafal*; isto é, adxectivo co valor de ‘tremendo’ ou ‘grave’ que se aplica exclusivamente a *error*. Malia o dito, o DRAE precisa outras acepcións: “(De garrofal.) adj. Dícese de cierta especie de guindas y cerezas, mayores y menos tiernas que las comunes. 2. Dícese de los árboles que las producen”. Poida que o “garrafal” de *error garrafal* estea orixinado na acepción sinalada polo DRAE, por exemplo a partir dun feito concreto que foi o punto de partida e del terminou xeneralizándose¹⁵ partindo da idea de algo “maior do común”. Non obstante, calquera vínculo entre un significado e outro desapareceu, polo que -a palabra quedou reclusa a un único uso xunto ao vocábulo *error*-, este feito converte a palabra en idiomática.

Visto o visto, parece claro que a existencia dunha colocación faise máis evidente conforme un dos elementos se afasta do significado canónico que, por regra xeral, os falantes lle atribúen a un vocábulo. Este sentido canónico ou máis xeneralizado na mente dos falantes tende a ser o máis xeral, ou o esteado sobre nocións máis físicas ou concretas. Por outra banda, o sentimento de estar unha combinación colocacional

¹⁴ Por palabras “idiomáticas” entendemos as unidades léxicas formadas por un elemento lingüístico que, por diversas razóns, aparece exclusivamente dentro do marco dunha locución e que, polo tanto, funciona como “signo diacrítico” (Zuluaga 1980: 102).

¹⁵ Está ben documentada a existencia de procesos deste tipo na creación de moitas das locucións. Véxase a este respecto o traballo de A. Buitrago (2002).

acrecéntase se o novo significado se ve complementado cunha certa particularidade formal.

5. Conclusións

Como resumo pode dicirse que, independentemente de que certos grupos de unidades poliverbais, entre o que destaca o das colocacións, poidan encadrarse ou non no ámbito da Fraseoloxía, cuestión que dependerá da precisión ou lasitude dos criterios cos que se configure o marco do estudo de dita disciplina, o que si cremos ter deixado claro é que o que hoxe se entende por colocación é un tipo de entidade lingüística que os falantes nativos captan por simple intuición, malia estaren fundamentadas en fenómenos de diferente natureza. O feito de que os falantes non versados na lingua non adoiten presentar dificultades á hora de determinar se están ou non perante unha destas construcións débese, ao noso xuízo, a dous factores: en primeiro lugar unha certa ruptura de dita formación (xa sexa formal, xa sexa semántica) con respecto ao funcionamento de ditos formantes no ámbito máis compositivo da lingua. En segundo lugar, tampouco escapa aos ollos dos falantes a alta frecuencia de aparición dos membros da colocación no decurso.

Ao longo deste estudo, puidemos constatar que tanto na maioría das locucións coma nun grupo das consideradas colocacións está subxacente un proceso metafórico, aínda que de diferente natureza. Así, de entre as locucións con sentido figurado establecemos dous grupos: as locucións cuxa proxección metafórica abrangue toda a unidade (*hacer de tripas corazón, a las mil maravillas, dar gato por liebre*), e aquelas que poderíamos chamar mixtas, que manteñen unha parte literal e outra figurada (*vivir do conto, dormir como una marmota*). Nestes últimos casos, a pluriverbalidade da parte figurada fai que esteamos perante unha locución. Cuestión diferente é o xa visto no campo das colocacións. Nestas preséntase polo xeral unha estrutura polimembre (como mínimo dúas palabras plenas), onde un dos seus membros presenta unha particularidade, tal como sinalamos en liñas anteriores con exemplos coma *conciliar el sueño, declararse un incendio, llorar amargamente, problema acuciante, éxito fulgurante e error garrafal*.

Un grupo de expresións a cabalo entre as chamadas colocacións e locucións é o de construcións con pouca complexidade estrutural onde non queda especialmente claro o nivel de abstracción ou metaforización dos vocábulos que a forman; non é de extrañar, quizais por esta razón, que moitas delas se atopan tanto en repertorios locucionais coma colocacionais: *tener gancho, llevar un chasco, armar un cacao, hacer el primo; armar gresca, dar el coñazo*.

6. Referencias bibliográficas

- ALONSO RAMOS, M. (1994/1995): “Hacia una definición del concepto de colocación: de J. R. Firt a I. A. Mel’cuk”, en *Revista de Lexicografía* 1, pp. 9-28.
- (2002): “Colocaciones y contorno de la definición lexicográfica”, en *Lingüística Española Actual* 24-1, pp. 63-96.

- BÄCKLUND, U. (1977): "Frozen adjective-noun collocations in English", en Reich, P. A. (ed.), pp. 255-271.
- BENSON, M. (1985): "Collocations and Idioms", en Ison, R. (ed.), pp. 61-68.
- BENSON, M.; BENSON, E.; ILLSON, R. (1986^a): *Lexicographic Description of English*. Amsterdam: John Benjamins.
- (1986b): *The BBI Combinatory Dictionary of English: A guide to word Combinations*. Amsterdam: John Benjamins.
- BOSQUE, I. (2001): "Sobre el concepto de 'colocación' y sus límites", en *Lingüística Española Actual* 23-1, pp. 9-40.
- BURGER, H. (1973): *Idiomatik der Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer.
- CASARES, J. [1950] (1992): *Introducción a la lexicografía moderna*. Madrid: CSIC.
- CORPAS, G. (1996): *Manual de Fraseología*. Madrid: Gredos.
- (2001): "Apuntes para el estudio de la colocación", en *Lingüística Española Actual* 23-1, pp. 41-56.
- CORREAS, G. (2000): *Vocabulario de refranes y frases proverbiales y otras fórmulas comunes de la lengua castellana en que van todos los impresos antes y otra gran copia* (preparado para su impresión en 1627). Madrid: Castalia.
- COSERIU, E. (1986): "Las solidaridades léxicas", en *Principios de semántica estructural*. Madrid: Gredos, pp. 143-161.
- COWIE, A. P. (1978): "The place of illustrative material and collocation in the design of a learner's dictionary", en Strevens, P. (ed.), pp. 127-39.
- (1981): "The treatment of Collocations and Idioms in Learner's Dictionaries", en *Applied Linguistics* 2 (3), pp. 223-35.
- (1984): "EFL Dictionaries: Past Achievements and Present needs", en Hartmann, R. R. K. (ed.), pp. 155-64.
- DOWNING, A. (1982): "Un tipo de relaciones sintagmáticas en inglés", en *Filología Moderna* 74-76, pp. 241-259.
- DUBOIS, J. et al. (1979): *Diccionario de Lingüística*. Madrid: Alianza.
- FIRTH, J. R. (1957): *Papers in Linguistics 1934-1951*. Londres: Oxford University Press.
- FRASER, B. (1970): "Idioms within a Transformational Grammar", en *Folia Lingüística* 6, pp. 22-42.
- GARCÍA-PAGE, M. (1990): "Léxico y sintaxis locucionales. Algunas consideraciones sobre las palabras 'idiomáticas'", en *Estudios Humanísticos. Filología* 12, pp. 279-290.
- (1990b): "Sobre implicaciones lingüísticas. Solidaridad léxica y expresión fija", en *Estudios humanísticos. Filología* 12, pp. 215-227.
- (2000): "Expresiones fijas idiomáticas, semiidiomáticas y libres", en *Cahiers du P.R.O.H.E.M.I.O.* 3, pp. 95-109.
- GREENBAUM, S. (1970): *Verb-Intensifier Collocations in English: an Experimental Approach*. La Haya: Mouton.
- (1988): *Good English and the Grammarian*. Londres: Longman.
- HALLIDAY, M. A. K. (1966): "Lexis as a Linguistic Level", en Bazell, C. E. et al. (eds.), pp. 148-162.
- (1990): "Patterns of Collocability", en Aarts, J. e Meijjs, W. (eds.), pp. 233-252.

- LYONS, J. (1989): *Semántica*. Barcelona: Teide.
- MAKKAI, A. (1972): *Idiom Structure in English*. La Haya: Mouton.
- MENDÍVIL, J. L. (1991): “Consideraciones sobre el carácter no discreto de las expresiones fijas”, en Martín Vide, C. (ed.): *Lenguajes naturales y lenguajes formales VI*. Barcelona: PPU, 2, pp. 711-736.
- MOLINER, M. (1992): *Diccionario de uso del español*. Madrid: Gredos.
- MOUNIN, G. (1974): *Diccionario de Lingüística*. Barcelona: Labor.
- PORZIG, W. (1957): *Das Wunder der Sprache*, 2. Berna: Franke.
- RAE (1726-1739): *Diccionario de la lengua castellana en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las frases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras formas convenientes al uso de la lengua*.
- RUIZ GURILLO, L. (1997): *Aspectos de fraseología teórica aplicada*. Valencia: Universidad de Valencia, anejo 24 de *CF*.
- SINCLAIR, M. (1966): “Beginning the study of lexis”, en Bazell, C. E. *et al.*, pp. 410-430.
- THUN, H. (1978): *Probleme der Phraseologie (Untersuchungen zur wiederholten Rede mit Beispielen aus dem französischen, Italianischen, Spanischen und Rumanischen)*. Tubingen: Max Niemeyer Verlag.
- WEINREICH, U. (1966): “Problems in the Análisis of Idioms”, en Puhver, J. (ed.): *Substance and Structure of Language*. Berkeley/Los Ángeles: University of California Press, pp. 23-81.
- ZULUAGA, A. (1975): “La fijación fraseológica”, en *Thesaurus*, BICC, XXX, pp.225-248.
- (1980): *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Frankfurt: Verlag Peter D. Lang.